

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

Car Samuil (+1014) v bitka za Bǎlgarija/Tsar Samuil (+1014) in battle for Bulgaria, ed. Ljudmil Vagalinski, Nacionalen archeologičeski institut c muzej – BAN, Sofija 2014, ss. 203.

W roku 2014 minęło równo tysiąc lat od stoczonej 29 lipca 1014 r. bitwy pod Klidion (zwanej również bitwą pod Bełasica). Rozegrała się ona między wojskami bułgarskimi, dowodzonymi przez cara Samuela, a bizantyńskimi, na czele których stał cesarz Bazyli II. Była ona jednym z epizodów trwającej od schyłku X w. wojny o zachowanie państwowości bułgarskiej, tak niedawno odrodzonej po wydarzeniach roku 971¹. Bitwa zakończyła się klęską strony bułgarskiej, a zapamiętana została nie tyle ze względu na męstwo żołnierzy czy znakomite dowodzenie, ale raczej z powodu tego, co nastąpiło po jej zakończeniu. Otóż Bazyli II, zapewne chcąc złamać wolę dalszego oporu Bułgarów, polecił miał oślepienie kilkunastu tysięcy jeńców bułgarskich, pozostawiając jedynie co setnemu jedno zdrowe oko². Tak okrutnie okaleczonym Bułgarom pozwolił odejść wolno. Dotarli oni przed oblicze Samuela. Władca na ich widok przeżył wstrząs, co zaowocowało gwałtownym

¹ W roku 971 Jan Tzymiskes, po zwycięskim zakończeniu wyprawy na ziemie bułgarskie przeciw księciu kijowskiemu Światosławowi, pozbawił władzy Borysa II, cara Bułgarii i tym samym zakończył dzieje tzw. pierwszego państwa bułgarskiego. W 976 r. wybuchło powstanie na ziemiach macedońskich, wchodzących przed 971 r. w skład Bułgarii. W jego efekcie doszło do odbudowania państwowości bułgarskiej. Ważną rolę w tym procesie odegrał ród Komitopulów. Najwybitniejszym jego przedstawicielem był Samuel, który od 997 r. nosił tytuł cara.

² Bazyli II, między innymi z względu na to, co uczynił po bitwie pod Klidion, jeszcze najpewniej w XI w. zaczął być zwany Bułgarobójcą (*Bulgaroktonos*). Tak wnosić można z przekazu *Żywota św. Jana Nowego Trackiego* (*Vita S. Iohannis Iunioris*, [w:] *Acta Sanctorum. Novembris*, t. IV, eds H. Delehaye, P. Peeters, Bruxelles 1925, s. 679). Szerzej na ten temat pisał nie tak dawno Paul Stephenson – *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge 2003 – datując jednak pojawienie się określenia *Bulgaroktonos* dopiero na wiek XII.

pogorszeniem jego zdrowia i w ostatecznym rozrachunku śmiercią. Wydarzenia z lata 1014 r. z pewnością były przełomowe w prowadzonej wojnie, ale zakończyła się ona dopiero cztery lata później zwycięstwem Bizantyńczyków i likwidacją na blisko dwa wieki państwowości bułgarskiej.

Nader „okragła” rocznica ożywiła dyskusję naukową zarówno wokół samego Samuela, który uważany jest za jednego z najwybitniejszych władców średniowiecznej Bułgarii, jak i losów ziem bułgarskich w okresie między 976 a 1018 r. W rocznicowym roku zorganizowano, i to nie tylko w samej Bułgarii³, szereg konferencji naukowych, wystaw, jak również przygotowano do druku publikacje książkowe⁴. Wśród tych ostatnich znalazła się praca zatytułowana *Car Samuil (+1014) v bitka za Bălgarija/ Tsar Samuil (+1014) in battle for Bulgaria*. Dzieli się ona na dwie zasadnicze części. Pierwsza składa się z sześciu studiów, poświęconych różnym aspektom dziejów państwa i kultury bułgarskiej oraz bizantyńskiej doby Samuela. Druga stanowi katalog 118 zabytków bułgarskiej i bizantyńskiej proveniencji (ze szczególnym uwzględnieniem przełomu X i XI w.). Książkę uzupełniają *Vmesto uvod/ Instead of an introduction* (s. 5) oraz bibliografia (s. 200–203).

Tom otwiera artykuł Georgi N. Nikołowa, znanego bułgarskiego mediewisty (*Bălgarskijat car Samuil i negovoto vreme/ Bulgarian Tsar Samuil and His Time*, s. 7–28), w którym syntetycznie i bardzo kompetentnie nakreślone zostały dzieje Bułgarii pod rządami Samuela. Tekst stanowi dobre wprowadzenie do dalszej części książki.

Drugi artykuł wyszedł spod pióra greckiego archeologa, Nikolaoisa Moutzopoulosa (*Istoričeski izvodi ot archeologičeskoto proučvane v bazilikata „Sv. Achil” v Prespa/ Historical Implications of Archeological Investigation of the Basilica of St Achilleios in Prespa*, s. 29–49). Przedstawił on dzieje wzmiankowanej w tytule świątyni św. Achillesa w Prespie i związki z nią rodu Komitopulów, z którego wywodził się Samuel. Bazylika stała się miejscem pochówku bułgarskiego cara. Autor artykułu, co warto nadmienić, w czasie badań prowadzonych w tym obiekcie w latach 1965–1975, odkrył grób

³ Postać Samuela wpisuje się nie tylko w dzieje średniowiecznej Bułgarii, ale również Serbii i dzisiejszej Republiki Macedonii. Także w Polsce odbyła się rocznicowa konferencja zorganizowana w Piotrkowie Trybunalskim przez Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego i Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Filia w PT (4 XII 2014).

⁴ Np.: G.N. Nikolov, *Bălgarskijat car Samuil*, Sofija 2014; P. Pavlov, *Vekăt na car Samuil*, Sofija 2014; P. Petrov, *Samuil – carijat voin*, Sofija 2014.

bułgarskiego władcy. Znalazł w nim szkielet cara i pozostałości wyposażenia grobowego. Odnalezienie czaszki Samuela umożliwiło podjęcie próby rekonstrukcji jego wyglądu. Jej autorką jest rosyjska antropolożka Galina Lebedienskaja. Efekty jej pracy może czytelnik poznać dzięki zamieszczonemu w książce zdjęciu przedstawiającemu rekonstrukcję głowy Samuela.

Kolejny tekst wyszedł spod pióra Stefki Angelowej, znanej bułgarskiej archeolożki (*Drăstăr – sedališteto na bălgarskite patriarsi/ Drastar – the Seat of Bulgarian Patriarchs*, s. 51–63), a poświęcony został Drystrze, ważnemu ośrodkowi kościelnego życia Bułgarii w II połowie IX i w X w. W swoich wywodach Autorka skoncentrowała się przede wszystkim na przedstawieniu historii i na opisie pod kątem archeologiczno-architektonicznym bazyliki wybudowanej w IX w., a oznaczonej przez archeologów numerem 2. Obiekt ten przebudowany został ok. połowy X w., co wiąże Autorka z jego przekształceniem w kościół patriarchalny⁵. W 1994 r., w czasie prac wykopaliskowych prowadzonych na terenie bazyliki, odkryto grób oznaczony nr 89, z zachowanym szkieletem osoby, która zapewne sprawowała jakąś ważną godność kościelną. Swego czasu S. Angelowa wraz z Günterem Prinzingiem przestawili hipotezę, że może być nią patriarcha bułgarski Damian⁶. Teza spotkała się z krytyką m.in. Georgiego Atanasowa⁷. W niniejszym tekście bułgarska archeolożka nie opowiada się już tak zdecydowanie za tą hipotezą, wskazując jedynie, że w grobie nr 98 mógł być pochowany jeden z patriarchów Pierwszego Carstwa Bułgarskiego (s. 59).

Nikołaj Owczarow, autor następnego artykułu (*Nadpisi na epochata na car Samuil/Inscriptions from the Age of Tsar Samuil*, s. 65–76), jeden z najbardziej znanych bułgarskich archeologów, zajął się w nim pisanymi cyrylicą inskrypcjami, pochodzącymi

⁵ Trzeba zaznaczyć, że kwestia pełnienia przez Drystrę funkcji patriarchalnej siedziby jest sprawą w nauce dyskutowaną, podobnie zresztą jak problem, od kiedy można mówić o istnieniu bułgarskiego patriarchatu czy choćby noszeniu patriarchalnego tytułu przez głowę bułgarskiego Kościoła. Na ten temat pisałem niedawno w artykule *Kwestia patriarchatu bułgarskiego w 1. poł. X wieku*, „Vox Patrum” 2013, t. XXXIII, s. 581–590 (tam dalsza literatura).

⁶ S. Angelova, G. Prinzing, *Das mutmassliche Grab des Patriarchen Damian: zu einem archäologischen Fund in Dristra/Silistria*, [w:] *Srednovekovna christijanska Evropa: Iztok i zapad. Cennosti, tradicii, obštuvane*, ed. V. Gjuzelev, A. Miltenova, Sofija 2002, s. 726–730.

⁷ G. Atanasov, *Christijanskijat Durostorum-Drăstăr. Dorostolskata eparchija prez Kăsnata antičnost i Srednovekoviето IV–XIV v. Istorija, archeologija, kultura i izkustvo*, Varna 2007, s. 158–160.

z czasów Samuela. Jak dotąd odnaleziono ich trzy. Pierwsza z nich, odkryta w 1861 w monasterze św. Archanioła Michała (Prilep) pochodzi z 996 r. i upamiętnia śmierć biskupa Andrzeja, który, jak się sądzi, sprawował swoją kościelną godność w Bitoli. Drugą jest – odkryta w 1888 r. w kościele św. Germana, we wsi o tej samej nazwie leżącej na wyspie, znajdującej się na jeziorze Prespa – inskrypcja upamiętniająca komesa Nikołę i jego żonę Ripsimę, rodziców Samuela oraz Dawida, jednego z jego braci. Pochodzi ona z roku 992/993. Trzeci napis, datowany na 1015 r., odkryty został w 1956 r. w Bitoli, upamiętnia on renowację tamtejszej twierdzy, dokonaną przez Jana Władysława, jednego z następców Samuela na bułgarskim tronie. Imię tego ostatniego pojawia się w inskrypcji. Wspomniane są tam jego zmagania z Bazylim oraz jego śmierć w końcu lata 1014 r.⁸ W ostatniej części tekstu N. Owczarow zajmuje się kwestią autentyczności dwóch innych inskrypcji cyrylickich odkrytych w latach dziewięćdziesiątych XX (z Wodeny i Samuilowa), uznając je za pochodzące z późniejszych czasów czy wręcz nieautentyczne.

Iwan Jordanow, jeden z najwybitniejszych obecnie znawców bizantyńskiej sfragistyki, przedstawia w swoim artykule (*Vizantijski imperatorski pečati, namereni v Bălgarija ot vremeto na car Samuil (976–1014/Byzantine Emperors' Lead Seals (Bullae) found in Bulgaria, Dated at the Time of Tsar Samuil [976–1014]*, s. 77–90) pieczęcie bizantyńskich cesarzy doby Samuela, które znalezione zostały na terenie Bułgarii. Jest ich dwadzieścia siedem, z tego na trzech (datowanych między 976 a 1025 r.) występują imiona Bazylego II i Konstantina VIII, a na dwudziestu czterech (datowanych między 990 a 1025 r.) pozostałych widnieje jedynie imię tego pierwszego. Najwięcej z nich, bo dziewięć, zostało znalezionych w Presławiu, pozostałe zaś w Plisce, Sylistrii, Sozopolu oraz w miejscowościach Carevci i Zlatna Panega. Większość, bo ponad dwadzieścia, pochodzi z północno-wschodniej Bułgarii, co – jak pisze I. Jordanow: „Nie jest to przypadkowe – korespondencję [sygnowaną tymi pieczęciami] trzeba wiązać z konkretnymi działaniami podejmowanymi na tym obszarze” (s. 89).

Waleri Jotow, autor ostatniego artykułu (*Vizantijskijat meč VII–XI v./Byzantine Sword 7th–11th c.*, s. 91–103), znakomity znawca bułgarskiego i bizantyńskiego uzbrojenia zajmuje się w nim bizan-

⁸ Wydanie tekstu i tłumaczenie na język polski – M. Wójtowicz, *Najstarsze datowane inskrypcje słowiańskie X–XIII wiek*, Poznań 2005, s. 31–35.

tyńskimi mieczami z okresu VII–XI w. Badacz wskazuje na niewielką liczbę zachowanych z tego okresu egzemplarzy tej broni, która pozwala jednak na wyróżnienie ośmiu ich typów (Aradac-Kölked-Korynt; Garabonc; Kunagota; Pliska-1948; Pliska-2005; Čierni Brod; Sfântu Gheorge; Galovo). Zachowane miecze pochodzą z terenów Bułgarii, Grecji, Rumunii, Słowacji oraz Węgier.

Druga część książki (*Priloženie/Appendix*, s. 105–199) opracowana została przez Galinę Gorazdowa, Mirosława Dotkova, Marielę Inkową i Metodiego Zlatkova. Zamieszczono w niej fotografie i podstawowe informacje dotyczące, co już nadmieniałem, 118 zabytków bułgarskiej i bizantyńskiej proveniencji. Katalog otwierają dwie cyryliczne inskrypcje z 993 i 1015 r. (o których pisał w swoim artykule N. Owczarow) następnie przedstawione zostały dwa krzyże z X i XI w. (enkolpion oraz krzyż procesyjny). Kolejną grupę zabytków stanowią, znalezione na terenie Bułgarii, bizantyńskie monety, na których znajdują się wizerunki cesarzy Jana Tzimiskesa i Bazylego II oraz zestaw bizantyńskich pieczęci z końca X i początków XI w. Ostatnią i najliczniejszą grupę stanowią elementy uzbrojenia, oporządzenia jeździeckiego i rzędu końskiego. Wszystkie zmieszczone w katalogu zabytki zostały dokładnie scharakteryzowane według schematu: materiał, z którego zostały wykonane; data powstania; miejsce znalezienia; miejsce przechowywania; wymiary i dokładny opis, oraz odesłanie do literatury naukowej. Trzeba podkreślić, że katalog zabytków został przygotowany nader rzetelnie i stanowi wartościowe pod względem merytorycznym uzupełnienie artykułów zamieszczonych w pierwszej części książki.

Przedstawione wydawnictwo stanowi rzetelne wprowadzenie do niektórych zagadnień związanych z dołą Samuela i dobry punkt wyjścia dalszych studiów. Walorem publikacji jest materiał ikonograficzny w niej zawarty, który czyni ją atrakcyjniejszą dla czytelnika, ale i stanowi samoistne źródło wiedzy. Warto również podkreślić, że wydawca zadbał o to, by książka mogła trafić nie tylko do bułgarskiego odbiorcy, zaopatrując ją w wersję angielskojęzyczną.

MIROSLAW J. LESZKA
UNIwersytet Łódzki*

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Bizancjum.